

НАУЧНО ДРУШТВО ЗА НЕГОВАЊЕ
И ПРОУЧАВАЊЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА
БЕОГРАД

СТУДИЈЕ СРПСКЕ И СЛОВЕНСКЕ
Серија I, год. XVIII

КАТЕДРЕ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
БЕОГРАД

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
НИКШИЋ

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
БАЊА ЛУКА

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ИСТОЧНО САРАЈЕВО

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
НОВИ САД

ФИЛОЛОШКО-УМЕТНИЧКИ ФАКУЛТЕТ
КРАГУЈЕВАЦ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
НИШ

СРПСКИ ЈЕЗИК

XVIII

Београд, 2013.

НАУЧНО ДРУШТВО ЗА НЕГОВАЊЕ И ПРОУЧАВАЊЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА – БЕОГРАД

СТУДИЈЕ СРПСКЕ И СЛОВЕНСКЕ

КАТЕДРЕ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
БЕОГРАД

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
НИКШИЋ

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
БАЊА ЛУКА

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ИСТОЧНО САРАЈЕВО

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
НОВИ САД

ФИЛОЛОШКО-УМЕТНИЧКИ ФАКУЛТЕТ
КРАГУЈЕВАЦ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
НИШ

СРПСКИ ЈЕЗИК XVII
2012.

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

проф. др Милорад Дешић (Београд), проф. др Милан Драгичевић (Бања Лука),
проф. др Ценка Иванова (Велико Търново),
проф. др Милош Ковачевић (Крагујевац), prof. dr Pavel Krejčí (Brno),
проф. др Радмило Маројевић (Београд), проф. др Валерий Михайлович Мокиенко
(Санкт-Петербург), проф. др Мирослав Николић (Београд), проф. др Бранислав Остојић (Никшић),
prof. dr Mihai Radan (Temişoara), проф. др Радоје Симић, председник Одбора (Београд),
проф. др Љилана Суботић (Нови Сад), проф. др Ольга Ивановна Трофимкина (Санкт-Петербург),
проф. др Божо Ђорић (Београд)

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК

проф. др Радоје Симић

СЕКРЕТАР РЕДАКЦИЈЕ

Др Михаило Шћепановић

ТЕХНИЧКО УРЕЂЕЊЕ

Милан Крсмановић

ПРЕВОДИ РЕЗИМЕА НА ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК

Маријана Продановић

РЕЦЕНЗЕНТИ

проф. др Милош Ковачевић, проф. др Божо Ђорић, проф. др Радоје Симић,
проф. др Радмило Маројевић, проф. др Милорад Дешић, проф. др Првослав Радић,
др Смилка Стојановић, др Стана Ристић, проф. др Срето Танасић, проф. др Веран Станојевић

САВЕТ

проф. др Срето Танасић (Београд–Ниш), проф. др Владислава Ружић (Нови Сад),
проф. др Милан Стакић (Београд)

Већина радова домаћих стручњака израђена је у оквиру научних пројеката које финансирају министарства Србије, Црне Горе и Републике Српске

Компјутерска припрема и штампа: „ЧИГОЈА ШТАМПА“

ИЗ ГРАМАТИЧКЕ ПРОБЛЕМАТИКЕ

(Милош Ковачевић, *Грамматичка питања српског језика*,
Београд: Јасен, 2011)

Књига *Грамматичка питања српског језика* проф. Милоша Ковачевића састоји се од дванаест огледа у којима се аутор бави оним питањима грамматичке структуре савременог српског језика која у досадашњој литератури или нису уочена и издвојена као научни проблем, или нису подвргнута свеобухватној анализи. Готово сви огледи су већ презентовани на научним скуповима и објављени у лингвистичким часописима и зборницима, о чему аутор даје податке на крају књиге (233–234). Огледи су у књизи груписани у три поглавља према три аспекта – у првом поглављу (7–78), посвећеном стандардизацијско-нормативном аспекту, налазе се четири огледа, у другом (79–124), посвећеном творбено-семантичком аспекту су два огледа, а у трећем поглављу (125–232), посвећеном синтаксичко-семантичком аспекту, налази се шест огледа.

Прво поглавље отвара рад *Значај Дубровника за стандардизацију српског књижевног језика* (9–22) у којем се разматра да ли је и у којој мери је боравак В. С. Карацића у Дубровнику касније утицао на његово доношење следећих грамматичких решења – давање књижевног статуса гласу *х*, укидање ијекавског јотовања у сугласничким скупинама *тј* и *дј* у књижевном језику, предлог да јужно ијекавско наречје буде (једино) књижевно. Након прегледа различитих лингвистичких и нелингвистичких тумачења поменутих Вукових грамматичких решења, аутор истиче да је Дубровник био повод, али не и разлог за њихово доношење, те да је за прва два од великог значаја критеријум системности – увођењем гласа *х* очувала се структура фонолошког и грамматичког система српског књижевног језика, а ијекавско нејотовање *дј* и *тј* могло се подвести под безизузетно правило. Ова решења су, такође, потврђена и применом критеријума који је Вук сматрао надређеним другима – употреба у народним говорима, јер су обе језичке особине забележене у дубровачком говору.

Једна од честих тема досадашњих нормативистичких радова јесте огрешење о правила конгруенције у српском језику, а ипак она у њима није потпуно обрађена. Стога М. Ковачевић у раду *Проблеми с конгруенцијом у новинарском језику* (23–42) пописује и разматра различите (под)типове конгруенцијских огрешења у новинским текстовима. Његов корпус потврђује нпр. неподударност у роду предиката и именице употребљене уз број *један* у оквиру партитивних синтагми (*првог дана до 11 часова у наши Инфо центар јавило се [→јавио се] 7.871 грађанин*); употребу предиката у једини средњег рода, уместо у трећем лицу множине средњег рода уз именице мушког и средњег рода које су део синтагме, а имају функцију субјекта (*Остало је [→Остала су] још два месеца да се изабере Влада*); падежну инконгруенцију „партиципског” атрибута и надређене именице (*У бившој улици једног од народних хероја, преименовану у улици несрећне краљице, више од четрдесет година станују госпођа и господин Николајевић [→У бившој преименованој улици]*); да придевско-заменички атрибути не деле са количинском именицом у синтагми неку од граматичких категорија (*Последњих [→Последњу] годину дана посветила сам се музици*) итд. Аутор закључује да је језичко осећање за поједине типове стандарднојезичке конгруенције веома ослабило, или се изгубило, па се одређена конгруенцијска правила морају учити.

Предмет рада *О синтаксичко-семантичким и нормативним аспектима конструкција типа „носити (са) собом”* (43–58) јесте питање конкурентности двеју инструменталних конструкција – социјативне *носити са собом* и беспредлошке *носити собом*. На основу анализе бројних примера из различитих функционалних стилова аутор закључује да су ове две конструкције синонимне у исказивању различитих посесивних и социјативних значења, при чему је конструкција *носити са собом* фреквентнија, а понекад и једина могућа, нпр. у исказивању социјативног значења које подразумева заједницу вршилаца радње (*Повео сам Уну са собом у башту једног ресторана*), али и да се оне у српском језику семантички диференцирају. Тако се објектом у реченици *Све своје собом носим* означава неутуђива карактерна особина субјекта (субјекат особину има по себи), а ако би се уместо беспредлошке конструкције употребила социјативна, објектом би се означило оно што је материјално и отуђиво (субјекат нешто има уза се). Управо је таква њихова семантичка диференцијација разлог за чување конструкције *носити собом* у српском језику, која би у супротном, као ређа и са ужом дистрибуцијом, постала редувантна.

Прво поглавље затвара рад *О неким структурним и нормативним питањима координираних синтагми* (59–78) у којем аутор, ослањајући се на структурно-синтаксички и нормативни критеријум, разматра међуусловљеност реализације категорија хомофункционалности, хомосемичности и хомоформности у формирању координираних синтагми. Анализа показује да критеријум хомофункционалности има статус општег критеријума, те да

је он нужан, али не и довољан услов за формирање координиране синтагме. У творби координираних адјективних и адвербијалних синтагми обавезна је хомосемичност. Критеријум хомоформности је факултативан у творби координираних синтагми на структурно-синтаксичком плану, али је пресудан у одређивању нормативног статуса неких координираних синтагми. Осим тога, анализа показује и да је нормативни приступ координираним синтагмама неуједначен – једне конструкције нормативисти одређују као погрешне, нпр. силепсу падежа (*Булевар је булевар и са и без платана*), а друге не, нпр. силепсу броја (*Међутим, републичке и савезна влада поставиле су барикаде црном девизном курсу*). Стога аутор закључује да у досадашњој литератури наспрам јасних и научно утемељених структурно-семантичких критеријума творбе ових синтагми стоје нејасни, понекад и научно неутемељени критеријуми процене њихове стандарднојезичке (не)прихватљивости.

Друго поглавље, посвећено творбено-семантичким питањима, отвара рад *Плеонастичка употреба префикса у српском језику* (81–101). М. Ковачевић у њему разматра префиксалну редунацију, коју одређује као плеонастичку. Његов корпус показује да су плеонастички префикси присутни не само у глаголским твореницама, где су и најразноврснији (*надоградити, пронаћи, уминути*), већ нпр. и у именичким (*заобилазница, расподела*), придевским (*антипротиван, потпомогнут*), прилошким (*подједнако*). Аутор истиче да је плеонастичка употреба префикса одлика како полипрефиксалних твореница (*позабавити, надокнада, обомотати, прерасподелити*), од којих су у досадашњој литератури регистровани само полипрефиксални глаголи, тако и монопрефиксалних твореница (*изнаћи*). Аутор се фокусира на плеонастичност префикса код глагола, а резултати анализе су: 1) плеонастичност префикса може се остварити у оквиру твореница са перфективним, деривираним имперфективним и двовидским глаголима као мотивационом основом, 2) она није могућа код твореница са примарним имперфективним глаголима као мотивационом основом (*протумачити*) јер је префикс у њима носилац граматичког значења перфективности, и 3) она се по правилу везује само за једно од (под)значења одређене лексеме.

У раду *Префиксалне творенице са значењем поновљености у савременом српском језику* (103–123) предмет ауторове пажње је творбеносемантичко поље поновљености. Полазећи у анализи од садржаја ка изразу, аутор показује да творенице са префиксима *ре-* и *пре-*, који се налазе у центру овог поља, могу имати значење редупликације, ревалоризације, или могу у семантици имати интерферирајуће компоненте редупликације и ревалоризације. Идући у анализи од израза ка садржају, аутор представља класификацију твореница поновљености на 1) нехибридне – домаћи суфикс + домаћа основа (*преиспитати*), односно страни суфикс + страна основа (*реанимирати*), и 2) хибридне – домаћи суфикс + страна основа (*преформулација*), и обрнуто

(реизбор). У центру разматраног поља, поред префикса *ре-* и *пре-* налазе се и лексеме *поново* и *опет*, које имају ширу дистрибуцију од ових префикса и којима се може означити и вишеструка поновљеност (*поново реизабрати*), а на његовој периферији су творенице са другим префиксима (*доштампавање*, *контрареволуција*).

У првом раду трећег поглавља – *Сложена реченица с временском зависном клаузом у значењу постериорности* (127–158) М. Ковачевић ревидира и допуњује досадашња истраживања о поменутим клаузама. Аутор истиче да је у структурно-семантичку анализу временских зависних клауза у значењу постериорности, поред поткласификационог критеријума везника (*пр(и)је него/но што, кад и док*), неопходно укључити и критеријуме: аспектско значење предиката, тип личног глаголског облика у једном или оба предиката, истиносни модалитет корелативних клауза и лексички сигнали типа хронолошког реда. Анализа показује да је тип хронолошке релације означене везником *пр(и)је него/но што* условљен његовом комбинаторношћу са типом истиносног модалитета надређене клаузе – ако су садржаји обеју клауза потврдни, зависна клауза има значење постериорности (*Пре него што ће отпутовати у Москву, Андрија је тајно посетио стрица Светозара*); а ако је надређена клауза негирана, зависна има значење anteriорности (*Нећеш ти никуд пре него што се сабереш и уразумиш*). Затим, зависне временске клаузе са везником *кад* јављају се у експресивно немаркираном и експресивно маркираном структурно-семантичком подтипу. У првом зависна клауза има значење постериорности ако су предикати обеју клауза у потврдном облику, и ако су испуњени одређени аспектски услови и они везани за тип личног глаголског облика (*Кад сам кренуо, мрак је већ био пао*); а ако је надређена клауза негирана, онда је зависна anteriорна (*Не беше се разданило кад су кренули*). Временске клаузе другог подтипа имају значење непосредне постериорности када су садржаји обеју клауза потврдни и када су остварени одређени морфосинтаксички услови (*Таман што сам ушао, кад на врата бану неки Видоје*); а ако је садржај надређене реченице одричан, без обзира на присуство осталих одлика, зависна клауза има значење делимичне симултаности (*Али још нису ни нагазили на руски мост кад је онај пас из мрака истрчао испред њих*). Анализа, такође, показује да су везнику *док* конкурентни везници *кад* и *пр(и)је него што*, али и да он има јединствену употребу у обележавању постериорности када су предикати обе клаузе перфективни, док је садржај надређене клаузе потврдан, а зависне негиран (псеудонегација) (*Он ће прећи код пријатеља док се не снађе за стан*). Ако су предикати обеју клауза негирани, без обзира на вид глагола у предикату надређене клаузе, зависна клауза са *док* означава anteriорност (*Неће се вратити у стару кућу док не гране пролеће*).

У раду *Условне реченице с везником „да“ у српском језику* (159–173) аутор исцрпно анализира у наслову поменуте реченице, о којима мишљења у

досадашњој литератури нису усаглашена. Ранији истраживачи су сагласни да се овим реченицама означава иреалан услов, али, аутор истиче, за то није нужно да предикат аподозне реченице буде у потенцијалу, већ може бити исказан и перфектом или презентом имперфективних глагола са сталном модалном епистемичком компонентом (*Да сам се сетила, могла сам и ја да се боље обучем*). Као проблем досадашњих разматрања ових реченица аутор издваја и неусаглашеност око тога може ли се њима исказати и још неки од друга два типа услова (реални или потенцијални). Он се саглашава са запажањем неких аутора да се овим реченицама може исказати и потенцијални услов, наводећи да су граматички индикатори тог значења то што се предикат основне клаузе налази у потенцијалу, а зависне клаузе у перфективном презенту (*Да сада одем, испао бих кукавица*). Међутим, он истиче да ови глаголски облици нису апсолутни услови, и да се у основној клаузи уместо потенцијала може употребити футур II или презент ако се предикатом изражава радња која има епистемичку компоненту (*С краја на крај света да прођеш, нећеш наћи средину у којој се осредњост на већу висину попела*), а у да-потенцијалној клаузи осим перфективног презента и презент двовидског глагола или имперфективног глагола када им контекст предодређује перфективну вредност (*Да нас види, свет би био запањен; Да ме просиш не бих пошла за те*). Такође, анализа показује да разматране реченице, поред наведених, могу имати и још неко значење (нпр. условно-изрично: *Не би ваљало да не будемо први*).

О изоморфности једног типа временских реченица и поредбених реченица за неједнакост (175–187) је наслов следећег рада, у којем је ауторова пажња усмерена на међуоднос двају наведених типова реченица. Компаративна лексема *пр(и)је* у значењу *више, радије, боље* и сл. поредбено контрастира именичке појмове или служи као антецедентни пилон поредбеној клаузи са *него што* и *него да*, али ако има значење *раније*, садржаји доведени у поредбени диферентивни однос, посебно у реченицама с елидираним истоврсним предикатом у другој клаузи, могу се тумачити семантички амбивално, и као модални и као временски (*Пре ће да падне влада него што ће кафана да се затвори* [\rightarrow Већа је вероватноћа да ће да падне влада него да ће се кафана затворити // *Влада ће пре/раније пасти него што ће се кафана затворити*]). Ауторов корпус показује да *везник него (што)* уз *пр(и)је* у диферентивни поредбени однос може доводити и чисто временске, а не само модалне садржаје, што је несумњиво када је *пр(и)је* део количинске синтагме (*Подришка Русије Србији почела је увелико пре него што су почели преговори о гасном споразуму*). И у таквим примерима је реч о поредбеним реченицама јер интензивирани и/или синтагматизовани прилог *пр(и)је* не може прерасти у *везник*, али они указују на пут прерастања прилога *пр(и)је*, у значењу *раније*, и поредбеног *везника него што* у временски *везник пр(и)је него што* који означава постериорност радње зависне клаузе у односу на радњу надређене. Компоненте временског

везника *пр(и)је него што* чине јединство, али понекад се примери могу двоструко интерпретирати – као поредбени или као временски, у зависности да ли се *пр(и)је* посматра као део везника или као пилонски антецедент везнику *него што* (*Мој мандат у Трибуналу завршиће се пре него што Судско веће буде донело пресуду*). Аутор закључује да је временска реченица са везником *пр(и)је него што* изоморфна са поредбеним реченицама за неједнакост, и то само са оним реалним, и да је наведени везник универзалан јер је једини настао конјункционализацијом компаративног пилона и диферентивног реалног поредбеног везника.

Питањем међуодноса и интерференције рестриктивног и градационог значења лексеме *само* М. Ковачевић се бави у раду *Колизација рестриктивног и градационог „само“ у савременом српском језику* (189–206). Употреба партикуле *само* уз негирани предикат показује да се невршење радње означене њиме односи на појам рестрингиран овом партикулом, којој је синонимна партикула *једино*, и аутор истиче да таква рестриктивна функција партикуле *само* отвара могућност довођења у везу рестриктивног и градационог *само*, које је део корелативног градационог везника *не само ... него/већ* и није испуствиво из њега (*Тај гас би ишао не само у Немачку него и у Холандију*). Наиме, градационо *само* остварује се у реченицама са експлицитно наведеним негатором (прилексичким или унутарпредикатским). У реченицама са рестриктивним *само* предикат је и морфолошки и логички одричан, док је у реченицама са градационим *само* он морфолошки одричан а логички потврдан. У случајевима када је могуће двоструко тумачење предиката, и као негираног и као псеудонегираниог, може доћи до колизације рестриктивног и градационог *само*. До формалног преклапања предикатски негираних реченица с рестриктивним и градационим *само*, аутор наводи, долази када не постоји *него/већ* поредбени корелат, што је забележено у текстуалној реализацији градационе везе, која подразумева нужно неексплицирање *него* и *већ* – *Не одлази се само у Београд. Долази се и из Београда у Сарајево*. Друга реченица даје градационо значење партикули *само*, али ако би се она изоставила, прва реченица би била амбивална – могла би се тумачити као рестриктивна: *Не одлази се само у Београд* → *Само у Београд се не одлази*; или као градациона: *Не одлази се само у Београд* → *Одлази се не само у Београд (него и другде)*. Аутор издваја одлике у којима се ове реченице структурно подударују (формално негиран предикат, постпозиција рестриктора *само* у односу на предикат, рестрингирани елемент је неки реченични члан изражен или лексемом или синтагмом или клаузом) и наводи да се бисемичност разматраних реченица може укинути премештањем рестриктора испред предиката, када он има искључиво рестриктивно значење (*Једино комедије публика не воли*), или премештањем негације из предиката уз рестриктор, када он има градационо значење (*Публика воли не само комедије*).

Ауторов задатак у раду *О модалном презентском имперфекту и футуру првом у савременом српском језику* (207–215) јесте да одреди под којим условима се садашњост, али само модална, може исказати имперфектом и футуром I. Он наводи да се модална садашњост може изразити имперфектом глагола *бити* и *звати* (*Како није мртав? Које беше годиште?; Дакле, у својој сам професији, у послу, још 2–3 године, до онога, како се зваше ... мировине!*), у којем су као обавезне присутне компонента садашњости и модална компонента 'евокација прошлог знања', због чега му имперфективни презент није потпуни синоним. Такође, корпус показује да се модална садашњост може исказати и футуром I глагола *бити* (*Уставише се кола. Гледамо ми ко ће то бити*), којем, такође, презент не може бити потпуни синоним јер уз семантичку компоненту садашњост има и модалну епистемичку компоненту.

О конструкцијама деиктичке цитатности – или: о недословном управном говору у савременом српском језику (217–232) је завршни рад трећег поглавља, и књиге. У њему аутор разматра структурно-семантички специфичан тип конструкција са значењем деиктичке цитатности, које се јављају у оквиру конструкција управног и неуправног говора (*Код тебе се, пита ме, налази тај и тај?; Кажем, у оној јакни тамо и тамо имате петарде*). Будући да се реченицама са јединицама деиктичне цитатности не преноси дословни садржај исказа управног говора на који се упућује, тј. у њима се не наводи одређени денотативни садржај него се упућује на његово постојање, без његове идентификације, оне се на граматичком плану издвајају као посебан подтип реченица, које представљају недословни управни говор. Аутор истиче да је неодређено референцијално значење јединица деиктичке цитатности оно што што их разликује од осталих хомоформних неререференцијалних конструкција (*Вођа би победио и овако и онако* [→ *на неки начин/свакако*]), те да се, формално гледано, деиктичка цитатност реализује у координираним синтаксичким конструкцијама (синтагмама и клаузама) редупликацијом истоврсне или разноврсне проксималне, медијалне или дисталне заменичке лексеме, или, ређе, њеном трипликацијом („*Треба да одеш из странке због тога, тога и тога*”).

Књига *Грамматичка питања српског језика* проф. Милоша Ковачевића доноси исцрпна разматрања не само о граматичким проблемима запостављеним у досадашњој литератури, већ и о онима који су вишеструко, али ипак непотпуно сагледани и обрађени. Актуелност тема, богат корпус са примерима из различитих функционалних стилова српског језика, узорност научних анализа, јасност стила само су неке од врлина ове књиге, на основу којих се може рећи да она представља значајан допринос граматичкој литератури српског језика и да ће бити вишеструко корисна како филолозима, тако и свима онима који се интересују за језичка питања.